

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

TO THE DEFINITION OF ECONOMIC ACTIVITIES IN RAILWAY TRANSPORT

Кадала В.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права
Донецького юридичного інституту МВС України*

Стаття присвячена дослідженню поняття господарської діяльності на залізничному транспорті. Виявлено, що діяльність, яка здійснюється на залізничному транспорті, має ознаки господарської та одночасно господарської некомерційної діяльності, що викликає певні протиріччя. Запропоновано здійснити коригування наявного у цій сфері законодавства. Також надається визначення поняття господарської діяльності на залізничному транспорті.

Ключові слова: господарська діяльність, поняття, залізничний транспорт, залізниця, некомерційна господарська діяльність.

Статья посвящена исследованию понятия хозяйственной деятельности на железнодорожном транспорте. Выведено, что деятельность, которая осуществляется на железнодорожном транспорте, имеет признаки хозяйственной и одновременно хозяйственной некомерческой деятельности, что вызывает определенные противоречия. Предложено осуществить корректировку имеющегося в этой сфере законодательства. Также дается определение понятия хозяйственной деятельности на железнодорожном транспорте.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, понятие, железнодорожный транспорт, железная дорога, некомерческая хозяйственная деятельность.

The article is devoted to the study of the concept of economic activity in railway transport. It is revealed that the activity conducted on the railway transport has the signs of economic and at the same time non-profit economic activity that causes some controversy. Proposed to adjust the existing legislation. Also given the definition of economic activity in railway transport.

Key words: economic activity, concept, rail transport, railway, non-profit economic activity.

Постановка проблеми. Здійснення суб'єктами господарської діяльності ставить на меті отримання певних соціальних та економічних результатів. Соціально-економічна складова цього процесу залежить від сфери господарських відносин та виду здійснюваної діяльності – комерційної чи некомерційної господарської діяльності. Господарська діяльність, що здійснюється на залізничному транспорті, має свою специфіку в силу його особливого місця у транспортній системі та соціально-економічній ролі, яку він відіграє у країні та суспільстві. З одного боку, діяльність яка здійснюється на залізничному транспорті має ознаки комерційної, а з іншого – некомерційної якщо мова йде про перевезення, від яких залізниця не отримує прибутку, а лише законодавчо гарантовану можливість відшкодування збитків від такої діяльності. Але така збиткова діяльність не завжди фінансується з боку відповідних бюджетів і тому здійснюється за рахунок прибутку, отриманого залізницями на інших напрямках діяльності. Це, у свою чергу, зумовлює певні протиріччя в діяльності залізничного транспорту, оскільки законодавством не встановлено, що підприємства залізничного транспорту здійснюють господарську некомерційну діяльність.

Стан дослідження. Поняття господарської діяльності як однієї із базових категорій господарського права доволі ретельно досліджено в науковій та науково-практичній літературі. Серед таких досліджень варто виділити роботи О.А. Беяневич, О.М. Вінник, Д.В. Задихайло, Г.Л. Знаменського, В.К. Мамотова, О.П. Подцерковного, В.С. Щербини та ін. [1-5].

Окремі питання господарської діяльності на залізничному транспорті досліджувались як вітчизняними, так і зарубіжними вченими: І.В. Булгаковою, М.І. Брагинським, В.В. Вітрянським, В.А. Єгізаровим, О.В. Клепиковою, М.К. Олександровим-Дольником, М.Л. Шелухінін та ін. Але поняттю господарської діяльності не було приділено достатньо уваги.

Крім того, базовий закон, а саме ЗУ «Про залізничний транспорт» не дає визначення поняття господарської діяльності на залізничному транспорті, а законодавство, яке містить визначення поняття «господарська діяльність»,

не завжди може бути застосоване для характеристики діяльності, здійснюваної саме на залізничному транспорті. Отже, поняття господарської діяльності на залізничному транспорті потребує окремого дослідження в силу окреслених причин.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні поняття господарської діяльності на залізничному транспорті.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи господарську діяльність на залізничному транспорті, зазначимо, що саме ми розуміємо під «господарською діяльністю» та «залізничним транспортом».

Поняття господарської діяльності має суттєву наукову проробку та знайшло своє відображення в різних законодавчих актах. Підвищена увага до цієї дефініції пов'язана з тим, що вона є центральною в господарському праві, оскільки є його безпосереднім предметом, а побудова господарського законодавства, власне, і здійснюється з метою належного забезпечення ведення господарської діяльності.

Вперше згадка такої категорії, як «господарська діяльність» на законодавчому рівні відбувається у Законі УРСР «Про економічну самостійність УРСР» від 03.08.1990. Проте у цьому законі не знайшло своє відображення, що розумілося під цим поняттям. Його визначання було надане в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», згідно з яким господарська діяльність – це будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару.

В Законі України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» визначається, що господарська діяльність у Збройних Силах України – це специфічна діяльність військових частин, закладів, установ та організацій Збройних Сил України, яка пов'язана із забезпеченням їхньої повсякденної життєдіяльності і яка передбачає ведення підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг, передачу в оренду рухомого та нерухомого військового майна в межах і порядку, визначених Законом.

Згідно зі ст. 3 ГК України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Містить визначення поняття «господарська діяльність» і Податковий кодекс України – це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами.

Отже, у законодавстві не існує єдиного визначення поняття господарської діяльності. Два із наведених визначень застосовуються при регулюванні специфічних відносин, що виникають із зовнішньоекономічної діяльності та діяльності Збройних Сил. Визначення, наведене у Податковому Кодексі України, передбачає, що така діяльність особи спрямована на отримання доходу. Але діяльність на залізничному транспорті не завжди спрямована на отримання доходу, а іноді така діяльність є відверто збитковою в силу тих чи інших причин.

Щодо визначення, наведеного у «профільному» кодексі, то, на думку О.В. Бринцева, воно є недосконалим у силу того, що в ньому визначення предмету дається через суб'єкт – визначення діяльності через особу, котра здійснює цю діяльність [6].

Таке становище із законодавчим розмаїттям щодо визначення поняття «господарська діяльність» створює певні проблеми при застосуванні Законів України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», оскільки вони не містять визначення цього поняття і в той же час покликані регулювати суспільні відносини, що безпосередньо пов'язані з такою діяльністю.

Немає єдиного погляду на визначення господарської діяльності і в доктрині. Так, колектив авторів на чолі з Д.В. Задахайло пропонує дати таке доктринальне визначення господарської діяльності: господарська діяльність – це така суспільно корисна діяльність суб'єктів господарювання щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою їх реалізації за плату (як товару), що ґрунтується на поєднанні приватних і публічних інтересів і здійснюється професійно [2, с. 21].

Інший колектив науковців пропонує визначати господарську діяльність як діяльність, яка пов'язана із виробництвом та реалізацією продукції, виконанням робіт та наданням послуг, а також із забезпеченням їх виробників необхідними ресурсами [7, с. 9].

Узагальнюючи наведені погляди та визначення, надані в окремих нормативно-правових актах, визначимо, що найбільш повно розкрити поняття господарської діяльності з урахуванням мети дослідження можна через суб'єкт, об'єкт та зміст, за якими і доцільно здійснити аналіз.

Ознакою будь-якої діяльності на залізничному транспорті є діяльність певних учасників господарських відносин у цій сфері. Така діяльність може виступати в різних формах: нормативне забезпечення та регламентування діяльності; здійснення контролю за діяльністю, управління діяльністю; поставка товарів, робіт, послуг та ін. Проте не кожна із окреслених видів діяльності буде господарською в силу того, що вона здійснюється різним колом суб'єктів та має різну мету її здійснення. З цього випливає, що господарською діяльністю на залізничному транспорті буде лише діяльність, яка здійснюється певними суб'єктами. До таких суб'єктів не можна відносити усіх учасників господарських відносин, а тільки – суб'єктів господарювання.

Об'єктом господарської діяльності на залізничному транспорті буде сфера здійснення такої діяльності. Отже, наступною ознакою господарської діяльності варто виділити сферу її здійснення. Сферою здійснення діяльності залізничного транспорту є транспортне обслуговування народного господарства та населення. Це випливає зі змісту ст. 2 Закону України «Про залізничний транспорт», а також з урахуванням місця цього виду транспорту у народногосподарському комплексі та соціальній сфері держави.

Зміст господарської діяльності на залізничному транспорті буде складати те, заради чого вона, власне, і здійснюється. Така діяльність здійснюється з метою поставки продукції, робіт та послуг, які у свою чергу мають визначну вартість та ціну.

О.Б. Андреева, характеризуючи господарську діяльність, пропонує додатково виділяти такі ознаки, як професійні засади її здійснення та поєднання в ній приватних інтересів виробника і публічних інтересів (держави, суспільства, значних прошарків населення тощо) [8, с. 6].

Погоджуючись в цілому з наведеними ознаками, зазначимо, що при здійсненні діяльності на залізничному транспорті професійні засади набувають однієї з кваліфікуючих ознак для допуску до певних видів діяльності. По-перше, в силу того, що залізничний транспорт являє собою єдиний виробничо-технологічний комплекс із своєю специфікою функціонування. По-друге, серед умов отримання ліцензії на провадження господарської діяльності щодо надання послуг з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів, багажу залізничним транспортом одним із основних критеріїв є наявність у персоналу відповідного стажу роботи та професійної освіти.

Що ж до поєднання приватних та публічних інтересів, то діяльність залізничного транспорту в цьому питанні має найбільш яскраво виражений характер, лише з тією обмовкою, що таке поєднання не завжди має позитивний ефект для кожного зі згаданих інтересів. Так, серед видів діяльності які здійснюються залізничним транспортом є пасажирські перевезення. За інформацією Укрзалізниці, збитки від такої діяльності тільки за перший квартал 2015 року склали 2,4 млрд грн [9]. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про залізничний транспорт» збитки від здійснення пільгових перевезень відшкодовуються залізницям за рахунок державного або місцевих бюджетів залежно від того, яким органом прийнято рішення щодо введення відповідних пільг. Але розмір такого відшкодування перебуває у межах 10% від необхідного [9-10]. Вимивання коштів призводить до того, що не здійснюються закупівля нових поїздів, підвищення рівня сервісу та комфорту.

Такий стан речей зумовлює не тільки відсутність сервісу та якісних послуг, а і взагалі призводить до зменшення кількості маршрутів, скорочення кількості зайнятих у цій галузі, зростання вартості проїзду для інших категорій. Варто зауважити, що діяльність, від здійснення якої суб'єкт не отримує прибутку внаслідок підприємницького ризику чи форс-мажору, є звичайним явищем. Але якщо, здійснюючи господарську діяльність, суб'єкт заздалегідь знає, що він не отримає прибутку, то у розумінні чинного законодавства він здійснює некомерційну господарську діяльність. Такий вид діяльності передбачений ч. 2 ст. 3 ГК України та регламентований ст. ст. 52-54 цього ж кодексу. З аналізу цих статей вбачається, що некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання, направлена на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва заборонено законом. Серед таких суб'єктів, наприклад, органи державної влади і органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, політичні партії, громадські об'єднання і добродійні організації.

Проте чинне законодавство, по-перше, не забороняє підприємствам залізничного транспорту здійснювати господарську діяльність, а по-друге, не передбачає, що ці підприємства можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність. Отже, маючи всі ознаки здійснення некомерційної господарської діяльності, залізничний транспорт не має достатніх правових підстав для її здійснення. Та обставина, що держава не здійснює відшкодування перевізнику завдані збитки внаслідок своєї політики, не є ані підприємницьким ризиком, ані форс-мажором.

На нашу думку, до наявної ситуації призводить реалізація державою в сфері залізничного транспорту різних функцій, які знаходяться у конфлікті між собою. Так, реалізуючи функцію власника, держава має на меті отримання прибутку. У той же час за допомогою залізничного транспорту держава реалізовує соціальну функцію, здійснюючи перевезення пільгових категорій громадян. Також держава здійснює регуляторну функцію через встановлення занижених тарифів на перевезення. Схожі ситуації склалися на ринку автомобільних перевезень, в енергетичному та комунальному секторах – надаючи право пільгового або безкоштовного користування послугами цих сфер окремим категоріям громадян, держава не здійснює належного відшкодування суб'єктам господарювання завданих збитків своєю діяльністю. Це зумовлює проведення кардинальних та невідкладних реформ в окреслених питаннях.

За рекомендаціями ЄБРР, існує потреба у чіткому розділі різних функцій держави. При цьому уряд повинен дисципліновано вносити оплату за здійснення соціальної функції за допомогою окремого механізму соціальних зобов'язань [11]. Якщо ж уряд не може виконувати соціальні функції, то він не має робити це за рахунок суб'єктів господарювання, адже це призводить до дискримінації суб'єктів господарювання шляхом завдання їм прямої шкоди та завдання опосередкованої шкоди іншим суб'єктам господарювання, створюючи передумови недобросовісної конкуренції на ринках в цілому. Не вирішить питання й одночасне окреслення суб'єктам господарювання підприємницької та непідприємницької мети, адже вони мають різні режими оподаткування.

Таким чином, діяльність, що здійснюється на залізничному транспорті, є лише господарською та має певні ознаки, серед яких ми виділили такі: здійснюється суб'єктами господарювання на професійних засадах із поєднанням приватних та публічних інтересів. Така діяльність спрямована на транспортне обслуговування народного господарства та населення з метою поставки продукції, робіт, послуг, які мають визначну вартість та ціну.

Щодо визначення поняття залізничного транспорту, то, відповідно до ст. 1 Закону України «Про залізничний транспорт», це виробничо-технологічний комплекс організацій і підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни у перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо.

У наведеній дефініції має місце логічна помилка, адже під залізничним транспортом розуміються «комплекс організацій і підприємств залізничного транспорту». У профільній літературі такий вид помилки має назву «порочне коло» [12, с. 51]. Відповідно, поняття з логічними помилками не може бути ефективним засобом для теоретичного та практичного застосування.

Варто зазначити, що у розвиток Закону України «Про залізничний транспорт» прийнято Закон України «Про особливості утворення публічного акціонерного товари-

ства залізничного транспорту загального користування», ст. 1 якого визначає, що підприємства залізничного транспорту загального користування – це залізниці та державні підприємства, а установи та організації залізничного транспорту загального користування – це заклади охорони здоров'я, навчальні заклади, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, а також вищі навчальні заклади І рівня акредитації, які здійснюють підготовку фахівців для залізничного транспорту.

Вільна енциклопедія надає таке визначення залізничного транспорту: це вид транспорту, що здійснює перевезення пасажирів та вантажів у колісних екіпажах, що рухаються залізничною колією. При цьому головними складовими залізничного транспорту виділено: матеріальна (власне залізниця) та експлуатаційна. Матеріальна, у свою чергу, ділиться на інфраструктуру: залізнична колія і штучні споруди (мости, тунелі, вокзали, станції, депо), пристрої сигналізації, централізації і блокування, контактна мережа (прилади електропостачання, тягові підстанції); рухомий склад: тяговий (локомотиви) і не тяговий (вагони) – вантажні і пасажирські. Експлуатаційна поділяється на: технічну експлуатацію – диспетчерське керування, розробку оптимальних прийомів керування процесом перевезень; комерційну експлуатацію – відносини з вантажовідправниками/вантажодержувачами/вантажовласниками і пасажирями [13].

Центральне місце серед підприємств залізничного транспорту загального користування та установ і організацій залізничного транспорту загального користування належить залізницям. Це впливає зі ст. 1 Статуту Залізниць України, а також з огляду на те, що саме залізниці здійснюють перевезення у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання більшості транспортних послуг.

На нашу думку, для впорядкування дефініції, що визначає поняття залізничного транспорту, наведеної у Законі України «Про залізничний транспорт», необхідно виключити словосполучення «залізничного транспорту загального користування», а після слова «перевезеннях» додати слово «залізницями» з отриманням такої конструкції: виробничо-технологічний комплекс організацій і підприємств, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни у перевезеннях залізницями у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо.

Висновки. Отже, з огляду на проведене дослідження категорій «господарська діяльність» та «залізничний транспорт», відзначимо особливості її здійснення в тому, що, з одного боку, діяльність на залізничному транспорті здійснюється не завжди з метою отримання прибутку, а з іншого – здійснення некомерційної господарської діяльності на залізничному транспорті законодавчо не врегульоване. Крім законодавчого, відсутнє також фінансове підґрунтя здійснення такої діяльності, адже залізничний транспорт не отримує належне відшкодування за збиткову діяльність, яку він здійснює з огляду на державну політику в цій сфері. Цей стан речей потребує перебудови законодавства та коригування державної політики у сфері залізничного транспорту.

Поняття господарської діяльності на залізничному транспорті можна визначити таким чином: це комплекс заходів, здійснюваний суб'єктами господарювання з поставки продукції, робіт та послуг, з визначеною вартістю і ціною, які спрямовані на транспортне обслуговування залізницями народного господарства і населення.

Перспективи подальших наукових розробок полягають у обґрунтуванні нової державної політики у досліджуваній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербіна [та ін.] ; за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербіни. 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.
2. Господарське право : підручник / Д.В. Задохайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д.В. Задохайло, В.М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
3. Господарське право : підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька, А.В. Смітюх [та ін.] ; за ред. О.П. Подцерковного. – Х. : Одиссей, 2010. – 640 с.
4. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербіна та ін.] ; за заг. ред. В.К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
5. Щербіна В.С. Господарське право / В.С. Щербіна. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 640 с.
6. О.В. Бринцев. До питання про визначення поняття господарської діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/publication/86340/>.
7. Хозяйственное право : учебник / [В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.] ; под ред. В.К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.
8. Андреева О.Б., Жорнокуй Ю.М., Гетманець О.П. та ін. Навчальний посібник. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – 340 с.
9. Збитки Укрзалізниці від пасажирських перевезень у I кварталі 2015 року склали майже 2,4 млрд гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/400518/.
10. Збитки Львівської залізниці від приміських перевезень за 9 місяців поточного року склали майже 700 млн гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uz.gov.ua/press_center/latest_news/412388/.
11. А. Бойцун. Кто является настоящим собственником «Нафтогаза Украины» и как ему защитить свои права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minprom.ua/news/195566.html>.
12. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика : учебник для юридических вузов. – Изд. 5-е. перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2000. – 256 с.
13. Вільна енциклопедія Вікіпедія: Залізничний транспорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізничний_транспорт.